

La premsa anarco-sindicalista (1868-1931)*

per *Susanna Tavera i García*

L'objectiu d'aquest article se centra en l'estudi de la premsa anarco-sindicalista amb la intenció d'esclarir el parallelisme existent entre el seu grau de desenvolupament, formes d'organització, de distribució, de finançament... i el procés general del moviment obrer d'inspiració anarquista. És a dir, es tracta d'establir la relació entre organització obrera, per una banda, i els seus mitjans de difusió periodística, per l'altra, amb el fi que la cronologia establerta col·labori a l'esclarament de les funcions de la premsa obrera com a «propagandista, agitadora i organitzadora col·lectiva».

En general, la història de la premsa anarco-sindicalista en el període estudiat descriu una trajectòria de centralització progressiva que, paral·lela a la descrita pel moviment obrer, comprèn una sèrie d'etapes intermèdies que van des de la creació, en temps de la Primera Internacional, d'una sèrie de periòdics, òrgans o portaveus de les distintes seccions que la integraven, fins a la creació d'una premsa cenetista, directament controlada per la CNT a través de les seves respectives regionals.

Alhora, el desenvolupament de la premsa cenetista comprèn una sèrie d'etapes que es materialitzen en la creació d'una sèrie de periòdics locals (alguns d'aparició diària) durant els anys 1916-19 i, finalment, en l'aparició de «CNT», òrgan nacional de la Confederació Nacional del Treball, a Madrid i durant l'any 1932.

I. LA PREMSA ANARQUISTA I LA PREMSA SINDICAL

Les característiques de la premsa anarco-sindicalista obliguen a establir una primera distinció entre premsa anarquista, per una banda, i premsa sindical, per l'altra. En general, la distinció correspon a la dualitat estratègica existent en el moviment anarquista i manifestada a distints nivells. Així, l'existència de periòdics anarquistes —no sindicals— correspon al desdoblament de la militància de determinats sectors àcrates en dos plans característics: les societats obreres i els grups anarquistes. Des de la dècada dels anys setanta, els anarquistes espanyols havien participat activament en el desenvolupament de les societats obreres de

* Agraïco a la Fundació Jaume Bofill l'ajuda proporcionada per a la realització d'aquest treball.

la Primera Internacional i la seva actitud manifestava una ferma convicció en la correcció d'una estratègia revolucionària de caràcter sindical basada, per tant, en la defensa de les aspiracions de la classe obrera. Paral·lelament, els anarquistes mai no abandonaren la seva pròpia organització basada en grups d'afinitat, l'actuació dels quals es veia corroborada en determinades conjuntures:

— A finals del segle XIX, per la desaparició de la Federació de Trabajadores de Región Española (FTRE) de l'AIT.

— En els anys 1919-23, tant per l'entusiasme amb que certs sectors anarquistes havien rebut les notícies de la Revolució russa,¹ com per la situació social a Catalunya, l'enduriment de la qual desembocà en una lluita de classes violenta, obertament manifestada als carrers barcelonins.

— I, finalment, en els anys 1923-30 la repressió de què foren objecte tant la CNT com els anarquistes afavorí l'actuació i l'organització dels darrers (en 1927, es creava a València la FAI).

A la pràctica, la distinció entre periòdics «anarquistes» i periòdics «sindicals» afecta més a la dependència orgànica (tant ideològica com econòmica...) de les publicacions sindicals respecte a les organitzacions obreres i, per tant, a la seva funció específica com a portaveus d'aquestes, que a qualsevol altre tipus de diferència en el contingut d'uns i altres. La funció de la premsa sindical se centrava en la informació de les qüestions relatives al moviment obrer (organització, conflictes...) i a la propaganda dels seus principis ideològics. La premsa anarquista com a mitjà d'expressió d'elements àcrates «il·lustrats» acomplia, al igual que la sindical, una funció ideològica que es concretava com a instrument de l'autodidactisme característic de la classe obrera. En general, la preocupació de l'anarco-sindicalisme per la seva propaganda era una constant des dels dies de la Primera Internacional² i la importància atribuïda als mitjans de difusió (el llibre, el periòdic i l'opuscle) considerats com a instrument de «revolució cultural», fou objecte d'un intent de sistematització teòrica en les dues darreres dècades del segle per part dels collectivistes catalans.³ Així, afirmaven:

1. Vegeu com Manuel Buenacasa, que fou secretari nacional de la CNT i «un dels homes més representatius dels grups anarquistes», descriu el moment. M. BUENACASA, *El movimiento obrero español. Historia y crítica (1886-1926)* (París 1966), p. 214.

2. Per als intents d'especialització informativa realitzats per la FRE de l'AIT, vegeu els dictàmens aprovats en 1873 pel Congrés de Còrdova («La Federació», núm. 179, 18-I-1873, p. 1).

3. «La prensa es el agitador constante (...), la palabra escrita es la artillería del ejército (...) capaz de ayudar a los movimientos tácticos de las masas en el avance» («Acracia», núm. 23, XI-1887). Vegeu també: A. LORENZO, *El libro y el periódico*, «La Asociación», núm. 22 (30-VI-1885) (article reproduït a A. LORENZO, *Vida anarquista*, Barcelona 1919, ps. 190-192); *La imprenta*, «La Asociación», núm. 18 (22-XI-1885) i *Ciencia obrera y ciencia burguesa*, «Natura», núm. 18 (15-VI-1904), p. 273; A. LÓPEZ RODRIGO, *Literatura y acción*, «Natura», núm. 19 (1-VIII-1904); F. G. D., *El fin del periodismo*, «La Asociación», núm. 46 (30-VII-1887). I sense firma, *Las mentiras convencionales de nuestra civilización. El periodismo*, «Acracia», núm. 29 (V-1888). També: J. LLUNAS, *Prólogo a A. LORENZO, Episodio dramático-social* (Barcelona 1893), ps. 9-11, i *Questions socials* (Barcelona 1891), ps. 115-116, i E. DE GUZMÁN, *Vida y lección de Anselmo Lorenzo* (Madrid 1938).

«La revolución cultural ha de preceder a la material para que ésta sea fuente de bienestar y de adelanto positivo (...) [La] ley de la necesidad obligó a que si los obreros de la inteligencia no se venían a nosotros, nosotros los obreros manuales nos iríamos a ellos (...) [Así], en la prensa, núcleo más poderoso que combate por las ideas, cuenta ya con numerosa representación el obrero y (...) el periódico aparece lo bien redactado como para interesar a la clase por y para la cual está escrito.»⁴

Anys més tard, la Confederació Nacional del Treball tornaria a qüestions relatives al caràcter de la premsa obrera. A la dècada dels anys trenta, les qüestions periodístiques seran, però, replantejades amb interès nou per part dels periodistes confederals. L'increment massiu de la venda de periòdics cenetistes i la possibilitat d'imprimir-ne alguns amb maquinària pròpia renovaren el plantejament tradicional de les qüestions de propaganda. I aquestes se centren, aleshores, en dos punts fonamentals: el desig de competir amb la premsa burgesa en el terreny estrictament informatiu i, com a conseqüència de l'anterior, els problemes de caràcter tècnic plantejats per la confecció del diari.

En 1932 Felip Alaiz (destacat faïsta que fou director de «Solidaridad Obrera») escrivia a favor de la modernització de la premsa confederal segons criteris científics —«Un diario es más que nada una ciencia exacta».⁵ Aquests criteris havien de manifestar-se amb la incorporació al periòdic de material fotogràfic, entrevistes, enquestes, estadístiques, informació cultural i en la creació d'agències anarquistes de notícies.

«El diario moderno tiene algo de mapa mundi, de cartel y guía del lector, colección de gráficos y estadísticas, opiniones concisas y amenidad distribuida. El fuego graneado no le va bien. Quienes confunden un diario con una barricada, probablemente no han estado nunca en una barricada ni saben lo que es un diario, instrumento de cultura no sólo para el lector sino para el redactor.»⁶

La funció de la premsa anarquista «independent» adquiria característiques específiques en el moment que les societats obreres es veien reduïdes a la inacció i es veïen, per tant, obligades a interrompre la publicació dels periòdics sindicals pròpiament dits. Aleshores, les revistes que aconseguïen per distints camins esquivar el rigor governamental, mantingueren viva la presència de la ideologia àcrata en la societat espanyola, constituint potser l'element més eficaç de relació entre nuclis dispersos.

«La Revista Blanca», en les seves èpoques madrilenya (1898-1905) i barcelonina (1923-1936), constitueix un exemple clar del que hem estat afirmant. En 1896 havia estat aprovada una llei especial contra anarquia i s'havia procedit a l'empresonament dels dirigents obrers catalans més destacats al castell de Montjuïc. Pels seus calabossos passaren Tarrida del Màrmol, Teresa Claramunt, Anselmo Lorenzo, Joan Montseny... Després del seu empresonament a la fortalesa barcelonina, Montseny (més conegut com a Federico Urales) anà desterrat a Anglaterra, d'on tornaria clandestinament en 1897. A la seva tornada, Urales treballà com a periodista a les pàgines del periòdic zorrillista «El Progreso»⁷

4. J. LLUNAS, *Prólogo...* ps. 9-11.

5. F. ALAIZ, *Cómo se hace un diario* (Barcelona s. d.), p. 16.

6. F. ALAIZ, *op. cit.*, p. 17.

7. A. LERROUX, *Mis memorias* (Madrid 1963) ps. 222-223; i J. MONTSENY, *Mi vida*, vol. II (Barcelona 1931), ps. 5-6.

i un any després i enmig de la repressió desencadenada contra els anarquistes després de l'assassinat de Cánovas, creava «La Revista Blanca». La campanya que a nivell nacional i internacional promogueren conjuntament anarquistes i republicans com a protesta pels processos oberts contra els anarquistes presos a Montjuïc i el seu èxit (en 1900 s'havia acomplert la revisió del procés) estimularen el prestigi de «La Revista Blanca» en el marc general de la crisi de la societat espanyola de finals de segle. Així, «La Revista Blanca» venia a principis de segle 8.000 exemplars quinzenals i l'èxit assolit pel seu suplement setmanal obligà els editors de la revista a convertir-lo en un diari amb el nom de «Tierra y Libertad», que si bé no fou el primer diari anarquista de l'estat espanyol, com en ocasions s'ha afirmat, sí que fou el que assolí més tirada en la seva època. En 1902, «Tierra y Libertad» venia un total de 15.000 exemplars.⁸

Pel juny de 1923 i només tres mesos abans del cop d'estat del general Primo de Rivera, «La Revista Blanca» reapareixeria a Barcelona, de nou en un ambient advers, el de la ciutat que havia estat escenari d'un dels enfrontaments socials més sagnants del segle XX. «Vàrem tornar a sortir perquè tot just acabàvem de passar una època de repressió, la dels generals Anido i Arlegui. Calia fer una seriosa tasca doctrinal que contribuís a posar en contacte amics disseminats per tota Espanya»⁹ afirmava Frederica Montseny.

La distinció entre premsa anarquista i premsa sindicalista permet, finalment, establir certes peculiaritats que presenta la seva evolució respecte al model de desenvolupament registrat a la resta de països europeus. Les diferències entre l'una i l'altra es refereixen tant al desenvolupament de la premsa sindicalista, registrat aquí amb evident retard respecte al dels periòdics sindicalistes alemanys o anglesos, com al pes específic de la premsa anarquista en relació al dels òrgans i portaveus sindicals.¹⁰ En línies generals, els periòdics anarquistes s'han mantingut com a un mitjà de difusió molt escàs en les societats europees contemporànies i, de qualsevol manera, han mantingut les seves publicacions a un nivell de tirada molt per sota del nombre de còpies venudes pels periòdics sindicalistes. Al contrari, el setmanari anarquista barceloní «Tierra y Libertad» tirava, en 1920, 30.000 exemplars que es venien a tota Espanya, mentre que «Solidaridad Obrera», òrgan dels sindicats cenetistes catalans, tirava 4.000

8. «La Revista Blanca» arribà en aquests anys al punt àlgid pel que fa a la venda d'exemplars. Aquestes xifres no pogueren ésser sobrepassades ni durant la Segona República; aleshores la revista venia uns 6.000 exemplars i depenia econòmicament de la resta de publicacions que editaven la família Urales. (Dades facilitades per F. Montseny en una entrevista personal celebrada a Tolosa de Llenguadoc en 11-vi-76). Vegeu R. LAMBERET, *Mouvements ouvriers et socialistes. L'Espagne (1750-1936)* (París 1953), p. 800 i R. PÉREZ DE LA DEHESA, *Estudio preliminar a F. URALES, La evolución de la filosofía en España* (Barcelona 1968), ps. 21-22.

9. Entrevista personal sostinguda a Tolosa de Llenguadoc.

10. La comparació amb el nivell de desenvolupament assolit per la premsa obrera europea és altament il·lustrativa. A Alemanya i en els primers anys de segle, «els 79 periòdics socialdemòcrates, molts d'ells diaris, ja havien superat el milió de subscriptors» (Vegeu G. ROTH, *The Social Democrats in Imperial Germany. A study on Working Class Isolation and National Integration*, cf. R. HOLTON, *Daily Herald versus Daily Citizen 1912-1915*, «International Review of Social History», vol. XIX, 1974). I a Anglaterra, el «Daily Citizen» i el «Daily Herald» arribaren a distribuir en els anys de preguerra una mitjana de 200-250.000 còpies a tot el país (R. HOLTON, article citat, p. 374 i *British Syndicalism*, Londres 1976, ps. 176-186).

ejemplars diaris. Quatre anys després, la «Soli» venia 6.000 exemplars, dels quals només 2.000 eren destinats a la venda a la ciutat comtal.¹¹ I en 1931, «El Luchador», setmanari anarquista que editaven els Urales a Barcelona, tirava una mitjana de 30-50.000 exemplars diaris en els mateixos moments en què «Solidaridad Obrera» tirava de 60 a 50.000 còpies diàries.¹²

II. ORÍGENS I CARACTERÍSTIQUES DE LA PREMSA OBRERA ANARCO-SINDICALISTA, 1868-1910

Els orígens de la premsa obrera a Espanya daten de la segona meitat del segle XIX i malgrat que alguns periòdics titulats obrers començaren a aparèixer al voltant de 1855, aquests no anaren més enllà de la ideologia republicana característica de l'època. La premsa obrera pròpiament dita no apareixeria fins després de 1868, quan circumstàncies sociopolítiques noves afavoriren la difusió de les idees socialistes i el desenvolupament del moviment obrer.¹³ La seva aparició coincidí amb la d'una sèrie de periòdics de tot tipus i tendència que reactivaren el panorama periodístic després del reconeixement de la llibertat d'expressió per part del govern provisional tot just constituït.¹⁴ A partir d'aquest moment, una de les característiques de la premsa obrera espanyola ha estat la capacitat periodística demostrada pels anarquistes. En els tres quarts de segle transcorreguts des de l'aparició dels primers grups internacionalistes a Madrid i Barcelona, un gran nombre de periòdics i revistes han proliferat a diversos punts de l'estat espanyol.¹⁵

11. Ministerio de Instrucción Pública i Bellas Artes. Instituto Geográfico y Estadístico, *Estadísticas de la prensa periódica (referida al 1.º de marzo del año 1920)* (Madrid 1921), ps. 19 i 20. I J. MAURÍN, *L'anarcho-sindicalisme en Espagne* (París 1924), p. 41.

12. «Tierra y Libertad», setmanari anarquista, òrgan de la FAI vengué en algun moment de la Segona República uns 35.000 exemplars. (Vegeu J. SARIOL i BADIA, *Petita història de la guerra civil*, Barcelona 1977, ps. 185-189.) Les dades relatives a altres periòdics m'han estat facilitades per F. Montseny (*vid.* nota 8) i S. Clara en una entrevista sostinguda els dies 29 i 30 de març de 1977 a Barcelona.

13. C. M. Oliveira en el seu estudi sobre la premsa obrera portuguesa (*Imprensa operária oitencista 1852-1905*, «Análise Sociale», núm. 39, ps. 552-577) posa de relleu com el desenvolupament del ferrocarril afavorí la difusió de les idees socialistes a Portugal i, indirectament, l'aparició de la premsa obrera.

14. Vegeu: M. CABRERA, A. ELORZA, J. VALERO i M. VÁZQUEZ, *Datos para un estudio cuantitativo de la prensa diaria madrileña 1850-1875* a M. TUÑÓN DE LARA, A. ELORZA i M. PÉREZ DE LEDESMA, *Prensa y sociedad en España 1820-1936* (Madrid 1975), ps. 130-147, i P. GÓMEZ APARICIO, *Historia del periodismo español*, vol. I (Madrid 1969), ps. 33-44.

15. Hi ha relacions documentades i detallades de la premsa obrera apareguda a Espanya a: V. M. ARBELOA, *La prensa obrera en España (1869-1899)* «Revista de Trabajo», núm. 30 (Madrid 1970), ps. 117-157; *La prensa obrera en España (1900-1923)-II*, «Revista de Trabajo», núm. 31 (Madrid 1970), ps. 71-111; *La prensa obrera en Barcelona* «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña», VIII (Barcelona 1972), i *La prensa obrera en España*, «Revista de Fomento Social», núms. 102, 103, 104, 107, 108, 110 i 111 (Barcelona 1971 i 1972). I a R. LAMBERET, *op. cit.*

Per a la premsa anarco-sindicalista, són útils les referències facilitades per: L. ARRANZ

1868-1874: La premsa de la Primera Internacional

La creació de la Federació Regional Espanyola (FRE) de l'AIT es traduí en la creació d'una sèrie de periòdics, portaveus de les distintes seccions que integraven la Federació. En aquests anys concrets, aparegueren més de vint setmanaris internacionalistes.¹⁶ Set d'ells sobrevisqueren per un espai de temps inferior a l'any i només dos aconseguiren fer el mateix per més de tres. Aquests dos periòdics eren «La Federación» (òrgan de la federació barcelonina de l'AIT) i «La Revista Social» (òrgan de la Unión de Obreros Manufactureros de España) que es publicà a Manresa. Totes dues es publicaven precisament a la zona d'influència de la federació barcelonina de la FRE que era precisament la que comptava amb major nombre de societats i membres adherits.¹⁷ Des dels primers moments de la Internacional, hi hagué a Madrid un nucli de propagandistes actius que, agrupats entorn els periòdics «La Emancipación» i «La Solidaridad», suplien amb la seva iniciativa la insuficiència de l'organització a la capital de l'estat.¹⁸

---

i A. ELORZA, *El Boletín de las Clases Trabajadoras: la definición bakunista de la clase obrera madrileña*, «Revista de Trabajo», núm. 52 (Madrid 1976); J. FERRER, *Vida sindicalista* (París 1957); R. LAMBERET, *Les travailleurs spagnols et leur conception de l'anarchie*, «Anarchici et Anarchia» (Torí 1971); M. NETTLAU, *Biographie de l'anarchie*, Bruxelles, 1897, i *Documentos inéditos sobre la Internacional en España*, Buenos Aires 1930, i A. LOZANO FUERTES, *Estudios sobre la prensa anarquista aparecida en 1873*, cf. J. GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, *Apuntes para el estudio de la prensa federal en España*, «Revista de Estudios Sociales», núms. 12 i 13 (Madrid 1975). I finalment, *Notas para la formación de un catálogo de la historia de la prensa: Asturias*, «La Revista Blanca», núm. 123 (I-XII-1928), ps. 53-55.

16. Per al període de la Primera Internacional, vegeu: J. M. ARBELOA, arts. cit.; A. ELORZA, «El Obrero» y «La Emancipación», «Revista de Trabajo», núm. 30 (Madrid 1970); C. MARTÍ, *Orígenes del anarquismo en Barcelona* (Barcelona 1950); A. LORENZO, *El proletariado militante* (Tolosa 1947); J. J. MORATO, *Pablo Iglesias* (Barcelona 1968); M. NETTLAU, *La Première Internationale en Espagne* (Dordrecht 1969), i J. TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1868-1881)* (Barcelona 1971).

17. La federació barcelonina de FRE comptava amb 22 seccions i 2.595 membres per l'agost de 1871 i amb 7.500 obrers en 1872.

«La Federación» (1869-1874) publicà un total de 229 números, dels quals 180 ho foren com a portaveu de la federació barcelonina de l'Associació Internacional de Treballadors. «La Revista Social» (Manresa, 1872-1880; Barcelona, 1880 i Madrid 1881-84) fou una de les més prestigioses publicacions anarquistes, el nom de la qual va estar estretament lligat als de Farga Pellicer, García Viñas i Serrano Oteiza. Per a «La Revista Social» vegeu: M. BUENACASA, *op. cit.*, p. 32; A. DíEZ DEL MORAL, *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas. Córdoba* (Madrid 1967), p. 128 i Soledad GUSTAVO, *El doctor García Viñas*, «La Revista Blanca», núm. 201, 2a. època (I-X-1931), ps. 265-268.

18. «La Solidaridad» (1870-1871) publicà 49 números que apareixien setmanalment i tenia una tirada de 500 exemplars. «La Emancipación» (1871-73) publicà com a periòdic internacionalista uns 50 números (1971-72). Després es va caracteritzar pel seu contingut marxista. (Vegeu: A. ELORZA, art. cit., «Revista de Trabajo», ps. 197 i ss. A. LORENZO, *op. cit.*, vol. I, ps. 37 i 46-47.)

La premsa anarco-sindicalista durant la Restauració

En 1874, la restauració del règim monàrquic en la persona d'Alfons XII obrí un nou període en la història del moviment obrer. La relativa estabilitat de la conjuntura econòmica, caracteritzada per l'absència d'oscil·lacions brusques de preus i salaris (considerats en termes relatius als preus i salaris europeus) i les limitacions de caràcter polític imposades pel sistema de la Restauració basat en la desmobilització política de sectors amplis de la població, col·laboraren al grau de desenvolupament escàs del moviment obrer en el darrer quart de segle.¹⁹

En 1874, la Internacional era declarada fora de la llei i les subsegüents oscil·lacions en el desenvolupament de l'anarco-sindicalisme permeten subdividir el període que va des de 1874 a 1910 en quatre etapes que, alhora, es caracteritzen per una sèrie de generalitats quant al ritme d'aparició de nous periòdics i revistes anarquistes.

1874-1881. La prohibició de la Internacional i la persecució dels seus dirigents més destacats comportà la desaparició immediata dels periòdics internacionalistes. No obstant, alguns fulls de circulació clandestina aconseguiren mantenir la seva presència il·legal per espais de temps relativament llargs. Com a exemple, «El Orden», que arribà a distribuir 63 números i algun suplement.²⁰

1881-1883. En 1881 s'emprengué la reorganització de la FRE de la Internacional que sortia a la llum pública amb la definició apolítica, revolucionària i collectivista que havia estat característica de la seva etapa anterior. D'entre els cinc setmanaris internacionalistes apareguts en 1881-1883, tres aparegueren a Catalunya i els dos restants a Madrid i Sevilla, respectivament. La vida mitjana d'aquestes publicacions fou de dos anys, excepte «La Asociación» (òrgan dels tipògrafs anarquistes catalans) que aconseguí sobreviure per espai de sis.²¹ En aquesta etapa, l'aparició de «La Autonomía» sevillana és íntimament lligada al creixement de les seccions andaluses de la FTRE (Federación de Trabajadores de la Región Española).²² No obstant, en 1883 els crims comesos per la misteriosa organització la Mano Negra interromperen aquest desenvolupament inicial.

1886-1896. Després de l'obligat parèntesi de silenci dels anys 1883-85, es

19. Vegeu M. ALARCÓN CARACUEL, *El derecho de asociación obrera en España 1839-1900* (Madrid 1975). I per a la conjuntura econòmica: J. SARDA, *La política monetaria y las fluctuaciones de la economía española en el siglo XIX* (Madrid 1948), ps. 311-315, i J. P. FUSSI, *El movimiento obrero en España 1876-1914*, «Revista de Occidente», núm. 131 (Madrid 1974), ps. 204-234.

20. Per a les publicacions clandestines d'aquest període, vegeu: A. LORENZO, *op. cit.*, vol. II, ps. 285-286; M. NETTLAU, *Impresiones históricas sobre el socialismo en España. La Internacional subterránea de 1784 a 1881*, «La Revista Blanca», núm. 132, 2a. època (15-XI-1928); J. TERMES, *op. cit.*, p. 284.

21. «La Asociación» (1883-89) publicà un total de 55 números d'aparició mensual.

22. En el congrés de 1882 Andalusia hi va ésser representada per 130 seccions obreres i uns 36.000 membres, mentre que Catalunya ho fou, per la seva part, per 53 federacions i un nombre d'associats superior als 130.000.

«La Autonomía» sevillana publicà un total de 50 números.

registrà una lleugera intensificació de l'activitat obrera que en 1887 era sancionada amb l'aprovació de la llei d'Associacions. No obstant, les dificultats anteriors i la influència dels grans corrents de pensament anarquista europeu havien estimulat la dissensió interna dins la FTRE entre anarquistes collectivistes i anarco-comunistes. En el marc de la polèmica originada i en el decurs del congrés celebrat a València l'any 1888, la FTRE desapareixia i en lloc d'ella els anarquistes espanyols adoptaven com a nova fórmula organitzativa l'Organización Anarquista de la Región Española (OARE) que implicava l'abandonament de l'estratègia sindical i l'adopció de criteris definits per la coincidència ideològica dels membres de l'organització. Així, aquesta agrupava «individuos, sociedades, grupos, círculos, periódicos (...) que aceptaban la anarquía».²³

L'estímul polèmic i l'«espontaneisme» dels grups anarquistes afavorí i impulsà l'activitat periodística en aquests anys. Entre 1886 i 1896, apareguren més de 28 publicacions anarquistes per primera volta a diversos punts de l'estat espanyol. D'entre elles, quinze ho feren a Barcelona i la seva província, una a Reus, cinc a Madrid, tres a València, Sevilla i Saragossa, respectivament, i una a Cadis. Algunes, i molt especialment els «fulls de lluita», que feren propaganda de la «violència revolucionària» a partir de 1888, visqueren en la precarietat més completa sense sobrepassar, ni en el cas millor, el seu tercer o cinquè número.²⁴ D'entre totes les publicacions aparegudes en aquests anys, les revistes collectivistes com «La Bandera Social» de Madrid, «El Socialismo» de Cadis, «El Corsario» de la Corunya, «Acracia» i «El Productor» de Barcelona..., foren les que destacaren per una major estabilitat en la publicació. Com a cas destacat, «El Productor» barceloní, que en cinc anys (1887-1893) publicà 369 números.²⁵ Una altra sort varen córrer els esforços periodístics d'alguns grups anarquistes

23. Cf. J. ÁLVAREZ JUNCO, *La ideología política del anarquismo español (1869-1910)* (Madrid 1976), ps. 39-40.

24. L'estat general de la premsa periòdica publicada a Espanya durant l'any 1887 no inclou la categoria «anarquista» i només utilitza la denominació «socialista». Vegeu: Ministerio de la Gobernación. Dirección General de Seguridad, *Estadística de la prensa periódica* (Madrid 1888), ps. 21-23. La categoria «anarquista» apareixeria per primera vegada a *El mundo de los periódicos*, cf. G. LA IGLESIA, *Caracteres del anarquismo en la actualidad* (Barcelona 1907), p. 309.

Entre aquests «fulls de lluita» poden ésser mencionats: «El Revolucionario» (1891), escrit a mà i en llapis; «Ariete Anarquista» (1896); i «La Conquista del Pan» a Barcelona; «El Eco de Ravachol» (1893) i «Ravachol» (1892) a Sabadell; i finalment, «El Comunista» (1895) a Saragossa. Per a una referència completa, vegeu ARBELOA, art. cit., «Revista de Trabajo», ps. 117-195.

25. Per a «El Socialismo» gadità i Fermín Salvochea, el seu promotor, vegeu: P. VALLINA, *Crónica de un revolucionario*, París 1958, ps. 31-33; R. ROCKER, *Fermín Salvochea*, (s. l.) (1945), ps. 22-24 (el text d'aquest opuscle havia estat publicat a la mort de Salvochea per «Germinal» i el periòdic «Freieu Arbeiter» de Berlín. En 1922 fou inclòs entre els articles de Rocker que s'editaren a Buenos Aires amb el títol d'*Artistas y rebeldes*). Vegeu també M. GONZÁLEZ PRADA, *Anarquía* (Barcelona 1938).

La informació sobre «El Corsario» corunyes em fou facilitada per Frederica Montseny (vid. nota 8).

Per a la resta de publicacions collectivistes, vegeu: R. LAMBERET, art. cit., ps. 86-87; G. NÚÑEZ DE PRADO, *Los dramas del anarquismo* (Barcelona - Buenos Aires, 1904), ps. 72-76; M. REVENTÓS, *Assaig sobre alguns episodis històrics del moviments socials a Barcelona en el segle XIX* (Barcelona 1925), i F. URALES, op. cit., ps. 142-144.

que, com el d'Hugas i Borràs, es dedicaren a la publicació de periòdics com «La Justicia Humana» i «Tierra y Libertad». La vida mitjana d'aquestes publicacions no passà dels límits del primer any d'existència i la seva difusió fou molt limitada.²⁶

1896-1900. Els darrers anys del segle foren de contracció per la repressió desencadenada després d'una sèrie d'atemptats terroristes ocorreguts en els principals nuclis urbans del país. Això no obstant, aquesta situació es reflectí només parcialment en el panorama general de la premsa anarquista i si bé foren molt poques les revistes aparegudes, ja hem vist com algunes d'elles («La Revista Blanca» és un clar exemple) constituïren èxits destacats en termes de prestigi.²⁷

1900-1910. A principis de segle, la recuperació obrera que ja era una realitat en alguns països europeus i sud-americans assolí l'estat espanyol. Els anarco-sindicalistes, reflectint la fatiga experimentada en els ambients obrers per l'ús indiscriminat de la violència, desempolsegaren la seva FTRE en 1900²⁸ i al voltant d'una quinzena de publicacions noves substituïren les desaparegudes prèviament.²⁹ Destacaren «La Huelga General», «Natura» i «El Productor» de Leopold Bonafulla a Barcelona, «La Defensa del Obrero» a Gijón...³⁰ i «Tierra y Libertad» que havia passat en 1904 de mans dels Urales a mans dels anarquistes que integraven el Grupo 4 Mayo, i fou traslladada a Barcelona en 1906.³¹ La vida d'aquestes publicacions va romandre estretament lligada als alts i baixos experimentats pel moviment obrer i després dels intents vaguístics de Sevilla, la Corunya... i molt especialment, després de la vaga general de Barcelona de l'any dos, la majoria de periòdics anarquistes desaparegueren. En 1907, les organitzacions obreres representades a la Federación de Sociedades de Resistencia

26. «La Justicia Humana» (1886) publicà només 8 números. «Tierra y Libertad», la seva successora, prengué el nom del periòdic anarquista que s'havia publicat a París - Saint Cyr en la dècada dels anys 80 i publicà 28 números.

27. Vegeu nota 8 del present article.

28. La FTRE fou representada al congrés madrileny de 1900 per 150 societats i un total de 52.000 membres. Un any més tard, comptava amb 73.000 obrers adherits. Vegeu: J. MONTSENY, *op. cit.*, vol. II, p. 72.

29. «Sólo en Madrid se han estado publicando tres semanarios anarquistas. En toda España pasa de la docena el número de periódicos libertarios. Alcanzan algunos de ellos una tirada de 12.000 ejemplares ¡vende el que menos 4.000 ejemplares!» (R. DE MAEZTU, *El anarquismo en España*, «El Imparcial», 28-xi-1904. Cf. X. CUADRAT, *Socialismo y anarquismo en Cataluña, 1899-1911* (Madrid 1976), p. 63. Els articles de Maeztu eren extraordinàriament crítics amb l'anarquisme i foren respostos durament pel doctor Vallina i l'Agrupación Alba Social de Madrid. Vegeu ARBELOA, *art. cit.*, «Revista de Trabajo», núm. 31...).

30. «La Huelga General» (1901-1903) publicà 21 números i López Montenegro, Clarià i Lorenzo escrivien en el periòdic que finançava Ferrer (vegeu: F. MONTSENY, *Anselmo Lorenzo. El hombre y la obra* (Tolosa s. d.), ps. 31-32; A. LORENZO, *Vida...*; J. LÓPEZ MONTENEGRO, *El botón de fuego* (València s. d.), i C. LEROY, *Los secretos del anarquismo. El asesinato de Canalejas y el caso Ferrer* (Mèxic 1913), ps. 147-156).

«Natura» publicà 48 números, sota el patrocini de Lorenzo i amb la col·laboració de Ricardo Mella (vegeu: J. PRAT, *Ricardo Mella* a R. MELLA, *Ideario*, Tolosa 1975, ps. 9-15).

«El Productor» apareixia a la localitat barcelonina de Gràcia com a continuador del periòdic del mateix nom. Publicà un total de 170 números (èpoques II, III i IV corresponents als anys 1901-1906). (Vegeu ARBELOA, *art. cit.*, «Revista de Fomento», núm. 107, ps. 330-333).

31. Cf. J. ROMERO MAURA, *La rosa de fuego. 1899-1909* (Barcelona 1975), p. 234, n. 122.

«Solidaridad Obrera» patrocinaren el setmanari del mateix nom que començà a aparèixer a Barcelona gràcies als fons proporcionats per Francesc Ferrer i Guàrdia.³²

Difusió de la premsa anarco-sindicalista

La precarietat de la premsa obrera anarquista i la insuficiència de les xifres disponibles fan molt difícil, per no dir impossible, una aproximació a l'impacte produït per aquest tipus de periòdics en la societat espanyola de la Restauració. Les condicions culturals d'amplis sectors de la població obrera i camperola relativitzen, així mateix, les possibilitats de difusió de la propaganda escrita,³³ resultant en alguns casos, per tant, inqüestionable la superioritat de la propaganda oral. Els anarquistes organitzaren sistemàticament gires de propaganda per les zones rurals de Galícia, Castella i Andalusia que eren aquelles on, precisament, es donava un índex d'analfabetització més elevat.³⁴ «*La idea*», *como era llamada, era llevada de pueblo en pueblo por apóstoles anarquistas. En las gañanías de los cortijos, en aldeas perdidas, a la luz de los candiles, los apóstoles hablaban de libertad, de igualdad, de justicia a un auditorio entusiasmado (...)*.³⁵

En general, tant el nivell de circulació com el d'estabilitat assolits pels periòdics anarco-sindicalistes estan en relació íntima amb les limitacions imposades pel grau de desenvolupament del moviment obrer, de tal manera que a la manca d'institucionalització del sindicalisme hi correspon el fraccionament dels esforços propagandístics i la multiplicitat de periòdics. Aquests, tant els «anar-

32. Vegeu M. BUENACASA, *op. cit.*, d. 210; X. CUADRAT, *op. cit.*, ps. 157-168; J. CONNELLY ULLMAN, *La Semana Trágica. Estudios sobre las causas socio-económicas del anticlericalismo en España (1898-1912)* (Barcelona 1972), ps. 200-201; i J. ROMERO MAURA, *op. cit.*, ps. 461-467.

33. En 1910, Almeria, Màlaga, Jaén, Albacete, Múrcia, Granada i Canàries eren les províncies amb el percentatge d'analfabetisme més elevat (Vegeu: Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, *Anuario estadístico de España. Año II. 1915* (Madrid 1916), p. 421.

34.

	Força de treball (%)			analfabetisme
	agr.	ind.	serv.	
1860	75,4 (a)			75,52 (c)
1900	63,64 (b)	15,99 (b)	17,77 (b)	63,79 (c)
1910	66 (b)	15,82 (b)	18,18 (b)	45,98 (d)
1920	57,30 (b)	21,90 (b)	20,81 (b)	37,53 (d)
1930	47,51 (b)	26,51 (b)	27,98 (b)	

FONTS: (a) M. GARRIDO, *La España contemporánea* (Madrid 1968).

(b) Instituto de Cultura Hispánica, *La población activa en España* (Madrid 1968).

(c) Instituto Geográfico y Catastral, *Reserva estadística de España* (3 vols.) (Madrid 1912, 1914 i 1916).

(d) Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria, *Anuario estadístico de España 1923-24* (Madrid 1925).

35. G. BRENAN, *El laberinto español* (París 1962), p. 125.

quistes» com els «sindicalistes», deuen al prestigi dels seus editors l'èxit relatiu assolit en la seva difusió. Dirigents «il·lustrats» com el doctor García Viñas, el notari Serrano Oteiza, Fermín Salvochea o els mateixos Urales, eren els qui, donant a la seva militància un marcat caràcter didàctic, potenciaven l'existència dels periòdics i revistes que constituïren les fites més sobresortints del periodisme obrer anarquista.³⁶

La vinculació de la premsa anarquista a l'«il·lustrat» que la patrocinava explica, així mateix, les irregularitats advertides en la distribució geogràfica dels periòdics àcrates. Des de la dècada dels anys vuitanta, la implantació d'anarquistes i socialistes a la geografia de l'estat espanyol configura una peculiar distribució del moviment d'una i altra tendència: a grans trets, els socialistes han estat la força hegemònica entre els obrers del País Basc, Astúries i Madrid, mentre que els anarco-sindicalistes s'han manifestat com a tals entre el camperolat andalús i a Catalunya, València i Saragossa.³⁷ Aquest fet afectava, igualment, la distribució de la premsa anarquista i socialista i en el període 1881-1906; Barcelona, Reus, Sabadell i Igualada reuniren juntes més d'una vintena de publicacions anarquistes, Saragossa cinc i Andalusia més de vuit (cinc a Sevilla, dues a Cadis, una a la Línea...)³⁸ Però també es publicaren revistes àcrates a zones considerades predominantment socialistes: a Madrid, que figura en el segon lloc de la llista amb més de deu revistes anarquistes publicades, i a Gijón, que des de finals de segle havia estat mostrant-se com un dels nuclis propagandístics més actius de l'anarquisme peninsular.³⁹

III. FINANÇAMENT DE LA PREMSA ANARCO-SINDICALISTA

Diversos factors col·laboraren al manteniment del cost dels periòdics anarco-sindicalistes a nivells extraordinàriament assequibles al llarg del darrer quart del segle XIX. Enterament dedicada a la difusió de la «idea», a la divulgació dels escrits dels grans mestres anarquistes i a la informació sindical, aquest tipus de premsa quasi no tenia despeses de redacció, ja que, generalment, l'obrer anarquista es dedicava d'una forma no professional a les tasques periodístiques i això l'obligava a continuar el seu treball com a assalariat al taller o a la fàbrica. De la mateixa manera, l'absència de periòdics anarco-sindicalistes d'aparició diària reduïa les despeses generals, i especialment les de la compra de paper, els preus del qual es mantingueren estables fins a 1914. En realitat, dos o tres anarquistes redactaven, distribuïen, i en alguns casos imprimien el periòdic sense el concurs de personal assalariat. Federico Urales afirmava que «*él y tres mujeres*

36. Per a Fermín Salvochea, vegeu la nota 25. I per al doctor García Viñas i el notari Serrano Oteiza: S. GUSTAVO, art. cit., «La Revista Blanca».

37. Per al «dualisme del moviment obrer espanyol», vegeu P. FUSSI, art. cit «Revista de Occidente», ps. 204-237.

38. Aquesta estimació es basa en les relacions hemerogràfiques dels articles d'Arbe-loa. Vegeu nota 15 en aquest article.

39. El primer periòdic anarquista aparegut a Gijón fou «La Defensa del Obrero» (1901). Vegeu R. ÁLVAREZ, *Eleuterio Quintillana. Vida y obra del maestro* (Mèxic 1973), ps. 22-23.

de la familia» havien aconseguit d'editar «La Revista Blanca».⁴⁰ Només en 1903, quan «Tierra y Libertad» es transformà en diari, necessitaren els Urales col·laboradors aliens a la família. Julio Camba i Antonio Polo (que ja editava el periòdic anarquista «El Rebelde») treballaren en la redacció del nou diari juntament amb els seus promotors.⁴¹ Aquestes característiques no feien, malgrat tot, res més que afavorir la multiplicitat de periòdics. I, «... el periódico, un periódico, dos tres, (...) son más que suficientes... Aumentar dicho número es impedir que vivan todos, (...) crear rivalidades, fomentar la división, ayudar a los gobiernos y desmentirse los anarquistas a sus principios».⁴²

Els periòdics de la Internacional, incapaços d'ésser finançats mitjançant circuits comercials normals, necessitaren la cooperació dels lectors als que anaven destinats. Aquesta ajuda es materialitzava mitjançant el pagament de subscripcions, quotes sindicals, etc... El problema, no obstant, no era específic de la classe obrera espanyola ja que a tota Europa la compra massiva de periòdics per part dels treballadors no es registraria fins els dies de la Primera Guerra Mundial.⁴³ En conseqüència, el congrés obrer celebrat a Barcelona durant el mes de juny de 1870, acordà l'aprovació d'un dictamen relatiu a l'organització social dels treballadors que incloïa l'obligació que aquests tenien de subscriure's al periòdic òrgan de les seves respectives federacions.⁴⁴ I, a l'estiu del mateix any, els obrers de Barcelona i la seva rodalia aprovaren un reglament que contenia una sèrie de mesures semblants a l'anterior i encaminades al manteniment «solidari i col·lectiu» del periòdic de la Federació catalana.⁴⁵ D'aquesta manera, l'existència, manteniment i consolidació de la premsa anarco-sindicalista esdevenia una qüestió de militància obrera. Malgrat tot, les fonts consultades no permeten establir fins a quin punt aquesta normativa va tenir aplicació i encara que sabem que «La Asociación» dels tipògrafs anarquistes catalans fou finançada d'acord amb l'esquema referit,⁴⁶ el dubte persisteix en molts d'altres casos. El mateix Anselmo Lorenzo es manifestava en aquest sentit: «Con obreros tan esquilados como los españoles, entre quienes tanto abunda el analfabetismo y cuya mentalidad era en general tan escasa, no había posibilidad, no ya de que se comprendiera tan compleja organización, sino de que hubiera número suficiente de hombres y mujeres capaces de poner en práctica tantas comisiones administrativas, de estadística, de propaganda, de correspondencia, ni el estado miserable del trabajador permitía soportar los gastos consiguientes...»⁴⁷

40. J. MONTSENY, *op. cit.*, vol. II, p. 33.

41. J. MONTSENY, *op. cit.*, vol. II, ps. 238-239. Aquest tipus d'organització no era privatiu de la premsa anarquista espanyola. A Suïssa, L. Bertoni imprimia el periòdic bilingüe «Le Réveil/Il Reveglie» a la impremta on treballava i, més tard, a la seva pròpia casa. Bertoni mateix tenia cura de la redacció i de la distribució. (Vegeu: M. ENCKELL, *Un journal anarchiste genevois, «Le Réveil»*, Memoire de licence, Universitat de Ginebra 1967).

42. G. NÚÑEZ DE PRADO, *op. cit.*, p. 75.

43. R. WILLIAMS, *The Long Revolution* (Londres 1961), ps. 189, 195 i 236.

44. *Actas del Congreso obrero*, «La Federación», núm. 51 (suplement núm. 13) (7-VIII-1870), p. 5.

45. «La Federación», núm. 49 (24-VII-1870), p. 1.

46. «La Asociación» publicava mensualment petits estats de comptes que incloïen els conceptes d'entrades i sortides, ens els quals és possible reconstruir el finançament del periòdic.

47. A. LORENZO, *op. cit.*, vol. II, p. 29, i Palmiro MARBÁ, *Origen, desarrollo y trascendencia del movimiento sindicalista obrero* (Barcelona 1931), ps. 147-148.

Les crisis successives de la FRE i la seva desaparició com a fórmula organitzativa de l'anarco-sindicalisme espanyol implicaren l'abandonament d'aquests intents de dotar l'organització d'una normativa periodística, i després de 1888 la premsa anarquista es finançà en base a criteris de naturalesa molt diversa. Les limitacions de caràcter organitzatiu i la legislació periodística de la Restauració (decrets de 1875, de 1876 i llei d'Impremta de 1883) no tan sols afectaren el ritme d'aparició de publicacions obreres noves, sinó que influïren decisivament sobre la seva economia. Les suspensions, denúncies i recollides successives, en impedir una certa estabilització dels ingressos per números distribuïts, obligaren els anarquistes a arbitrar un altre tipus de mesures:⁴⁸

— En 1887, «El Productor» barceloní iniciava la seva publicació com a diari («el primer diari anarquista de l'estat espanyol»), finançant-se mitjançant l'import de les subscripcions heretades de la seva antecessora, «La Bandera Social» madrilenya.⁴⁹ Aquestes foren insuficients per a sufragar el dèficit originat per les nombroses despeses del diari i s'intentà cobrir-lo mitjançant la publicació d'anuncis.⁵⁰ De qualsevol manera, els inconvenients foren tants que sobrepasaren les possibilitats del moviment en la dècada dels anys vuitanta i «El Productor» es veié obligat a abandonar els seus ambiciosos projectes i a transformar-se en un setmanari obrer més.⁵¹

— A principis de segle, Leopold Bonafulla intentà solucionar els problemes econòmics del seu periòdic, «El Productor» de Gràcia, mitjançant la creació d'una «cooperativa intel·lectual».⁵²

—En els inicis del segle, foren bastants els periòdics que reberen l'ajuda econòmica de Francesc Ferrer i Guàrdia. «La Revista Blanca», «Acracia», «El Rebelde», «El Trabajo», «La Huelga General» (òrgan oficiós de la FTRE, reorganitzada en 1900) i «Solidaridad Obrera» es beneficiaren per un o altre conducte de la generositat del fundador de l'Escola Moderna.⁵³

48. J. MONTSENY, *op. cit.*, vol. II, p. 237. Quant a la llei d'Impremta i la premsa obrera, vegeu: J. LLUNAS, *La ley y la clase obrera* (Barcelona 1893), ps. 160-165.

49. «La Asociación», núm. 34 (30-xi-1886), i «El Productor», núm. 3 (3-ii-1887), p. 4.

50. Els anuncis ocuparen en els primers temps d'«El Productor» una bona part de la darrera pàgina del diari. Com a dada curiosa cal mencionar el caràcter d'alguns d'ells. El núm. 4, corresponent al 4 de novembre de 1887, en publicava un de la funció del teatre del Liceu.

51. «La Asociación», núm. 42 (28-ii-1887).

52. Cf. J. ROMERO MAURA, *op. cit.*, p. 250, nota 168.

53. L. BERTRÁN, *Yo acuso. El testamento de Ferrer* (Barcelona 1911), ps. 8-9; *Causa por regicidio frustrado 1906-1909. Atentado de 31 de mayo de 1906* (Madrid 1911), p. 324; *Causa contra Francisco Ferrer Guardia instruida y fallada por la jurisdicción de guerra en Barcelona. Año 1909* (Madrid 1911), ps. 375-376; *Causa contra Trinidad Alted, Emiliano Iglesias, Luis Zurdo de Olivares y Juana Ardiaca Mas por el delito de rebelión militar. Ocurrió el hecho desde el 26 al 31 de julio* (Madrid 1911), ps. 12 i 547; *Ferrer. Páginas para la historia. Consejo de guerra. Acusación, defensa y sentencia. Consejo supremo de guerra y marina, providencia decretando la responsabilidad civil y devolución de bienes* (Barcelona 1914), ps. 21-22; C. LEROY, *op. cit.*, p. 22; i J. MONTSENY, *op. cit.*, vol. II, p. 244, vol. III, p. 22.

— Altres periòdics, com «El Libertario» que publicava a Gijón Eleuterio Quintillana, foren finançats gràcies a ajudes econòmiques importants rebudes de grups anarquistes d'altres països, especialment sud-americans.⁵⁴

IV. LA PREMSA CENETISTA

En general, el moviment obrer passà en el segle XIX i principis del XX per etapes de desenvolupament relatiu bruscament interrompudes per períodes d'inactivitat deguts tant a l'estabilitat general de la conjuntura econòmica com a la desmobilització política de la societat espanyola. Sotmesos a aquest ritme, els anarco-sindicalistes no aconseguiren ni incrementar massivament el nombre d'obrers pertanyents a les societats obreres ni dotar a les darreres d'una premsa estable caracteritzada pel nivell alt de circulació i per l'aparició diària dels seus òrgans.⁵⁵ Per això, caldria esperar els anys 1916-19. En el marc de la crisi provocada per la incidència del conflicte armat mundial en la societat espanyola, els sindicats de la Confederació del Treball es transformarien en un moviment de masses i les necessitats de la lluita crearien el moment propici per a la satisfacció d'una vella aspiració obrera: la creació d'una premsa pròpia d'aparició diària.

En iniciar-se el període 1914-1918, els efectes de la Primera Guerra Mundial se sentiren en el país, «oficialment en pau», alterant l'equilibri més aparent que real de la societat espanyola de la Restauració. A Catalunya, l'expansió econòmica provocada per l'augment de la demanda per part dels països belligerants, la ràpida elevació dels preus mai no equiparada per la dels sous i l'increment de l'oferta de mà d'obra en funció d'un corrent migratori que arribava a la capital catalana procedent de la resta de comarques catalanes i del Llevant, afavorí el desenvolupament de la Confederació Nacional del Treball. No obstant, la CNT només comptava en 1915 amb uns 15.000 obrers repartits per tot l'estat espanyol.⁵⁶ En part, perquè només uns mesos abans havia iniciat la reorganització dels seus sindicats clausurats des de 1911. I, en part, perquè a aquesta debilitat inicial se li sumaven, en primer lloc, els efectes de l'actitud moderada dels empresaris catalans que preferien donar satisfacció a les demandes dels treballadors que posar en perill la producció, i, en segon lloc, la inadequació dels sindicats d'ofici com a instrument de reivindicació obrera.⁵⁷ A la tardor de 1917, quan l'agitació obrera semblava haver entrat en una etapa de desmai, les notícies de la revolució bolxevic arribaren a Espanya i s'estengueren per tot el país despertant esperances renovades i radicalitzant les actituds de determinats sectors del proletariat urbà. Sorprenentment, foren els sectors més radicals de l'anarco-sindicalisme català els que manifestaren un major entusiasme per la revolució

54. R. ÀLVAREZ, *op. cit.*, p. 90.

55. Vegeu nota 10.

56. Quant al nombre de militants de la CNT, vegeu: G. H. MEAKER, *The Revolutionary Left in Spain, 1914-1923* (Stanford 1975), ps. 9 i 41. Quant a la reorganització de la CNT, X. CUADRAT, *op. cit.*, ps. 585-590.

57. A. BALCELLS, *El sindicalisme a Barcelona (1916-1923)* (Barcelona 1965), ps. 15-17.

dels soviets.⁵⁸ Aquesta ardor revolucionària coincidí amb l'arrencada del desenvolupament de l'organització cenetista: en els anys 1917-19, el creixement de la CNT fou constant i ininterromput. Al congrés nacional celebrat a Madrid en 1919, 755.101 obrers de tota Espanya hi varen ésser representats i els sindicats de la Regional Catalana que en 1918 tenien 73.860 afiliats, assolien en 1919 els 427.407 militants.⁵⁹

Als anys 1916-19 i coincidint amb el procés expansiu dels sindicats confederals, el procés centralitzador de la premsa cenetista (al qual feiem referència en la introducció a l'article) es plasmà en la creació d'una sèrie de periòdics sindicals, d'àmbit local, que sortien a la llum pública com a portaveus de les distintes regionals i amb el títol, generalment comú, de «Solidaridad Obrera». En nombroses ocasions, aquest procés es realitzà mitjançant la substitució (que afectava al canvi de títol i funcions) de periòdics obrers ja existents pels nous portaveus cenetistes. A Barcelona, la primitiva «Solidaridad Obrera» de les Societats de Resistència es transformà en l'«òrgan de la Confederació Regional del Treball de Catalunya». I en 1916, l'èxit del suplement setmanal creat per la «Soli» per a informar dels conflictes de la metallúrgia i construcció fou tal (se n'arribaren a vendre entre 6 i 7.000 còpies) que el periòdic sindicalista barceloní es transformà en diari.⁶⁰ «Solidaridad», «òrgan de la Federación Asturiana de Sociedades de Resistencia Solidaridad Obrera», començà a publicar-se a Gijón en 1914 i en 1916 fou substituït per «Solidaridad Obrera».⁶¹ A València, «Solidaridad Obrera» començà a aparèixer quinzenalment en 1919 i un any més tard es transformà, igualment, en diari.⁶² A Bilbao, «Solidaridad Obrera» aparegué quinzenalment com a «òrgan de la Confederación Regional del Trabajo del Norte» des de 1910.⁶³ I, finalment, «Solidaridad Obrera» sevillana que començà a aparèixer a finals de 1918 després d'una gira de propaganda realitzada per destacats dirigents catalans.⁶⁴ D'aquesta manera, les distintes regionals de la CNT esmerçaven part de la seva capacitat mobilitzadora en un esforç propagandístic que era finançat mitjançant aportacions, la quantia i periodicitat de les quals era decidida lliurement pels respectius sindicats.⁶⁵ L'esforç propagandístic era secundat així mateix per la premsa

58. «Bolchevique es la nueva idea que anhelamos, es paz, es armonía, justicia, equidad, es la vida que deseamos y que impondremos en el mundo...» (J. VIADIU, *¡Bolchevique!*, «Solidaridad Obrera», 16-XII-1918). Quant a l'impacte de la Revolució Russa en l'anarco-sindicalisme, vegeu: D. ABAD DE SANTILLÁN, *Contribución a la historia del movimiento obrero español*, vol. II (Puebla 1965), ps. 284-285; G. H. MEAKER, *op. cit.*, ps. 99-133 i J. TERMES, *Repercussions de la revolució d'octubre a Catalunya*, «Serra d'Or», núm. 12 (XII-1967), ps. 37-43.

59. CRT de Cataluña, *Memoria del congreso regional celebrado en Barcelona el 28, 29, 30 de junio y el 1 de julio del 1918* (Barcelona 1919), p. 21; CNT, *Memoria del congreso celebrado en el teatro de la Comedia los días 10 al 18 de diciembre de 1919* (Barcelona 1932), ps. 8 i ss. i A. CUCÓ, *Contribución a un estudio cuantitativo de la CNT*, «Saitabi», xx (València 1970), ps. 181-202.

60. M. BUENACASA, *op. cit.*, p. 214 i *Breve resumen del movimiento sindicalista revolucionario*, «Sindicalismo», núm. 12 (15-V-1933), ps. 3-4.

61. Vegeu R. ÀLVAREZ, *op. cit.*, ps. 197-203.

62. Vegeu M. BUENACASA, *op. cit.*, p. 160 i R. LAMBERET, *Mouvements...* p. 122.

63. V. M. ARBELOA, art. cit., «Revista de Fomento Social», 5è. lliurament, ps. 318-319.

64. G. H. MEAKER, *op. cit.*, p. 157.

65. «Solidaridad Obrera» (10-VI-1916, 17-VII-1916 i 6-II-1917).

anarquista independent: en aquests anys aparegueren més d'una quinzena de periòdics llibertaris.⁶⁶ «Tierra y Libertad» continuava a Barcelona i sota la direcció de Tomás Herreros, l'obra impresa anys enrera. A Osca, «Floreale» apareixia amb la col·laboració destacada del catedràtic d'institut Ramón Acín. A Saragossa, «Cultura y Acción» apareixia des de 1910 sota la direcció de Manuel Buenacasa. I a València, Eusebi Carbó dirigia «La Guerra Social»...⁶⁷

El grau de centralització creixent que conduí a la creació dels Sindicats Únics es reflectí, igualment, en la definició del «status oficial» dels periòdics cenetistes com a òrgans directament controlats per l'organització a través de les seves assemblees plenàries. En aquest sentit, el congrés de Sants acordà una sèrie d'articles que sancionaren aquesta definició i que, en general, eren una actualització de les normes que regien el funcionament dels periòdics de la FTRE.⁶⁸ Concretament, aquestes mesures eren la resposta immediata als problemes econòmics i ideològics experimentats per la «Soli» catalana l'any 1917.

Ja a finals de 1916 i malgrat el relançament de l'agitació obrera, «Solidaridad Obrera» travessà moments de dificultat econòmica. La lliure cooperació dels sindicats es demostrà insuficient davant la pujada espectacular del preu del paper premsa.⁶⁹ Les mesures de tot tipus adoptades pels organismes oficials al llarg de 1917 foren insuficients i per a «Solidaridad Obrera» la situació era pràcticament insostenible a finals d'any, quan era a punt de finalitzar la subvenció destinada al pagament del sobrepreu del paper.⁷⁰ A les recollides i denúncies governatives se'ls sumà, pel juny de 1917, l'ordre del govern Dato prohibint la informació periodística sobre qualsevol tipus d'activitat sindical (mítings, vagues, etc.).⁷¹ El consegüent descens de les vendes es reflectí en la retirada d'anunciant perdent així el periòdic una important font d'ingressos secundaris.⁷² Fins i tot, s'arribà a parlar de la seva desaparició i quan el diari

66. La classificació de les publicacions periòdiques per províncies i matèries (Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, Instituto Geográfico y Estadístico, *Estadística de la prensa periódica en España, referida al 1.º de febrero de 1920* (Madrid 1921), ps. 130-131) dona un total de les publicacions comunistes i sindicalistes aparegudes a Espanya durant l'any citat (8 a Barcelona, 1 a Canàries, 1 a Girona, 1 a Màlaga, 2 a Osca, 1 a Saragossa i 1 a Toledo).

67. Quant a «Tierra y Libertad», 2.ª època, vegeu: À. PESTAÑA, *Lo que aprendí en la vida*, I (Algorta 1971), ps. 47-54. Quant a les publicacions aragoneses i «La Guerra Social»: M. BUENACASA, *op. cit.*, ps. 153 i 160.

68. Vegeu: CRT, *op. cit.*, ps. 15-17 i M. LLADONOSA, *El congrés de Sants* (Barcelona 1975).

69. Quant a la carestia del paper, vegeu: P. G. APARICIO, *op. cit.*, vol. II, ps. 568-582; A. RAMOS OLIVEIRA, *El capitalismo español al desnudo* (Madrid 1935), ps. 44-54; S. RODÁN, J. L. GARCÍA DELGADO (amb la col·laboració de J. MUÑOZ), *La formación de la sociedad capitalista en España*, vol. I (Madrid 1973), p. 81, i N. M.º URGOTTI, *Los efectos económicos de la guerra. La carestía del papel en España*, «Revista Nacional de Economía», núm. 2 (Madrid 1916), ps. 83-86.

70. El consell de ministres prengué l'acord d'aprofitar el paper sobrant dels distints departaments ministerials («Diario de Barcelona», 17-vii-1917) i la «Gaceta» publicà així mateix una ordre reial prohibint l'exportació de drap blanc, de paper vell, de retalls de paper de les espadenyas i cordes velles de canem («Diario de Barcelona», 17-v-1917).

71. «Solidaridad Obrera» (16-xii-1917) i *Lo prohibido*, «Solidaridad Obrera» (4-vii-1917).

72. De fet la situació anà empitjorant a mesura que l'any passava i els editors de «Solidaridad Obrera» es veieren forçats a oblidar el control ideològic sobre els anuncis publi-

aparegué reduït a una sola pàgina impresa per les dues cares, les crides en el seu auxili se succeïren. Aquestes sorgiren paral·lelament a les crítiques de la gestió editorial desenvolupada per l'equip director del periòdic.⁷³ L'actitud germanòfila adoptada per José Borobio, director de «Solidaridad Obrera», era en contradicció amb la defensa que la majoria de la CNT catalana feia de la «neutralitat» de la classe obrera respecte al conflicte armat mundial.⁷⁴ Pel novembre de 1917, davant les acusacions d'haver-se deixat subornar per l'ambaixada alemanya i les amenaces de boicot al diari emeses per alguns sindicats, el director i els redactors de la «Soli» presentaren la seva dimissió.⁷⁵ Una comissió sindical passà a fer-se càrrec immediatament del periòdic, i setmanes després escollia el seu nou director, l'anarquista Àngel Pestaña.⁷⁶ El nomenament de Pestaña iniciava, així mateix, la discussió de les mesures per a dotar el periòdic obrer d'un mínim d'estabilitat.⁷⁷ I en els primers mesos de l'any 1918, s'acordava la creació d'una comissió consultiva encarregada d'elaborar un projecte que, a la seva hora, seria discutit per la Regional Catalana.⁷⁸

El congrés de Sants (juny-juliol de 1918) aprovà els nous estatuts de la Confederació Regional de Catalunya i amb ells una sèrie de disposicions que, explícitament, regulaven el funcionament de «Solidaridad Obrera». Dels 10 cèntims abonats pels obrers en concepte de quota sindical, 2 eren destinats al manteniment del periòdic... S'acordà així mateix reservar els seus afers d'ordre intern a la competència d'una comissió consultiva i fixar el sou dels redactors del periòdic (obrers escollits per l'assemblea per a tal funció) en 6 pessetes diàries.⁷⁹ El Congrés nacional de la Comèdia (desembre de 1919) rebutjà una proposta per a la creació d'un periòdic obrer cenetista d'àmbit nacional.⁸⁰ La negativa era paral·lela a la rebuda per les Federacions Nacionals d'Indústria i es basava en la defensa a ultrança dels criteris de «federació lliure i voluntària» dels organismes obrers confederals.⁸¹ No obstant, una proposta semblant fou aprovada

---

cats. Així, arribaren a publicar anuncis de vestits de primera comunió («Solidaridad Obrera», 14-iv-1918. Vegeu també: À. PESTAÑA, *op. cit.*, ps. 68-70).

73. *Momentos difíciles*, «Solidaridad Obrera» (12-xi-1917); *Solidaridad obrera en peligro*, «Solidaridad Obrera» (12-xi-1917). À. Pestaña (*op. cit.*, p. 73) posa de relleu com la tirada de la «Solidaridad» havia descendit fins als 3.500 exemplars.

74. G. H. MEAKER, *op. cit.*, ps. 58-61.

75. Alguns sindicats i especialment el d'arts gràfiques fixaren cartells als carrers de Barcelona incitant al boicot del periòdic (*Breve resumen del sindicalismo revolucionario*, «Sindicalismo» 5-v-1933).

76. Ricardo SANZ (*El sindicalismo español antes de la guerra*, Barcelona 1976, ps. 112-114) assenyala com l'acció propagandística contra l'espionatge alemany va proporcionar una base per a l'*«entente entre los anarquistas y los dirigentes del movimiento obrero»*.

77. Es vengueren postals per a eixugar el dèficit del periòdic (*Pro-Solidaridad Obrera*, «Solidaridad Obrera», 1-i-1918) i algunes de les propostes constituïren un bon exemple del tipus de militància a la CNT. En el mes d'abril de 1918, un obrer barceloní proposava als seus companys el sacrifici de l'import d'un cafè diari i destinar aquesta quantitat al periòdic confederal («Solidaridad Obrera», 21-i-1918 i 29-iv-1918).

78. *La asamblea de hoy*, «Solidaridad Obrera» (8-iv-1918); *Proyecto para la organización del diario que el comité consultivo somete a la consideración de los organismos obreros de España*, «Solidaridad Obrera» (8-iv-1918 i 27-iv-1918).

79. CRT de Catalunya, *op. cit.*, ps. 15-17 i 27-28.

80. CNT, *op. cit.*; M. BUENACASA, *op. cit.*, ps. 75-84 i G. H. MEAKER, *op. cit.*, ps. 226, 234 i 246-247.

81. CNT, *op. cit.*, ps. 93 i 274

unànimement pel congrés de Madrid (juny de 1931). Aleshores, i davant el desenvolupament experimentat per la central sindical socialista UGT, la creació d'un diari nacional («únic de la CNT a tota Espanya») fou contemplada com la solució més adequada als problemes que, experimentats per la premsa obrera regional de forma unànime, havien arribat a vegades a fer inviable la seva existència.⁸² Així mateix, el fet que aquest diari pogués disposar d'impremta pròpia facilitava l'aplicació d'un nou model de finançament: la creació d'una editorial obrera enterament dedicada a la publicació de llibres i a la d'una revista de formació intel·lectual, els beneficis de la qual col·laborarien a la independència econòmica del diari.⁸³

82. La creació d'aquest diari no interrompria l'aparició de «Solidaridad Obrera» a Barcelona, «*que por la densidad del movimiento y hasta por la misma fuerza del hábito adquirido, necesita su diario a cuya vida puede atender por sus propios medios*» (CNT, *Memoria del congreso extraordinario celebrado en Madrid los días 11 al 16 de junio de 1931*, Barcelona 1932, p. 172).

83. CNT, *Memoria... 1931*, ps. 167-178. Aquest model fou desenvolupat amb èxit per les edicions de «La Revista Blanca». Aquesta era subsidiària en matèria econòmica del setmanari «El Luchador», de les col·leccions de «La Novela Libre», «La Novela Ideal» i «El Mundo al Día», i de la resta de publicacions de l'editorial (Entrevista amb Frederica Montseny).